

Биљана Радовановић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

e-mail: biljana.radovanovic@filfak.ni.ac.rs

ОДНОС ДЕКАРТОВИХ И ХРИШЋАНСКИХ МЕДИТАЦИЈА

Апстракт: Предмет овог рада је Декартово дело *Метафизичке медитације*. У тексту показујемо да је Декарт у овом делу утемељио нови филозофски жанр, филозофске медитације. Такође, испитујемо да ли жанр филозофских медитација има своју основу у хришћанским духовним медитацијама као и које су сличности и разлике међу њима. У централном сегменту рада говоримо о три струје у тумачењу могућег утицаја који су претрпеле Декартове *Метафизичке медитације*. Једна струја теоретичара се позива на утицај Игнасија Лојоле, друга проналази сличности са Августиновим делом а трећа заступа уверење да је Декарт у највећој мери био под утицајем дела Терезе из Авиле. Сматрамо да је Декарт на основама традиције постојећих духовно-религијских медитација утемељио нови жанр у филозофији. На крају анализирамо главне карактеристике новог филозофског жанра.

Кључне речи: Медитације, филозофске медитације, Декарт, хришћанство, Аурелије Августин, духовне вежбе, Игнасио Лојола, Тереза из Авиле.

Увод

Филозофија баштини различите облике излагања свог садржаја. У историји филозофије срећемо како књижевне форме презентовања филозофских идеја тако и научно-филозофске жанрове. Будући да нам је циљ да представимо особеност филозофских медитација, анализираћемо Декартове [René Descartes] *Метафизичке медитације о првој филозофији*¹. Наиме, у овом делу Декарт ствара и утемељује нову форму излагања филозофског садржаја – жанр филозофских медитација.

На том трагу покушаћемо да осликамо главне карактеристике ове форме изражавања, као и да утврдимо порекло и подстицаје за настанак овог филозофског жанра. Стога истражујемо везе филозофских медитација са медитацијама у хришћанској духовно-религијској традицији.² Такође, намера нам је да испитамо да ли је медитација било у филозофији код Грка и Римљана. Пратећи ову линију истраживања, циљ нам је да утврдимо да ли је пре Декарта било само религијских или је било и филозофских медитација.

¹ Декарт је написао дело *Метафизичке медитације о првој филозофији*. У литератури се често могу срести скраћени називи *Метафизичке медитације* или *Медитације о првој филозофији*. Ми ћемо се, због економичности у навођењу наслова, одредити да Декартово дело називамо *Метафизичке медитације*.

² У раду ћемо синонимно користити синтагме *предане медитације*, *побожне медитације*, *хришћанске медитације*, *духовно-религијске медитације*. При томе ћемо у тексту имати у виду западну хришћанску традицију.

Пре него што започнемо са анализом филозофских и хришћанских медитација, као и представљањем њиховог односа, рећи ћемо нешто о самој природи медитација. Медитација води порекло из религије и њен основ је унутрашња духовна интроспекција. Медитације можемо дефинисати као рефлексивне мисли које се са додатном пажњом воде и усмеравају на теме које имају за циљ лично постигнуће, утемељење ставова или духовно усавршавање. Оне представљају непрекидну мисао која се константно одржава и продужава. Разматрање посебно одабраних тема нема за циљ интелектуално пропитивање појединих питања већ смера на то да се кроз одређен садржај остварује спиритуално усавршавање и напредовање. Религијско-духовне медитације прате стандардни низ корака којима је сврха постизање просветљења. Оне пре свега имају практични циљ, иако се као средство користе теоријски обликовани текстови и садржаји. Практични циљеви су: јачање уверења, тестирање ставова, доношење одлука, продубљивање схватања и сл. Дакле, није циљ да се развију нека нова, по слободном нахођењу вођена, уверења него да се учврсти вера у оквиру већ постојећих религијских оквира, као и да се подстакне развој религијских осећања. У оквиру медитативне праксе обликује се и изграђује медитатор. Стога се у медитацијама инсистира на самоконтроли као и на контроли чула и њиховом усмеравању у корисном правцу. Препоручује се уздржавање од чулних задовољстава. Духовним вежбама се увежбава истрајност, смиреност, концентрација, усредсређеност и контрола ума. Ова пракса има за циљ спиритуални развој и напредовање на стази духовног уздизања. Циљ је постизање прочишћења, ослобађања и спасења. Да бисмо разумели Декартове *Метафизичке медитације*, морамо да утврдимо о каквим медитацијама је реч и како Декарт разматра проблематику прве филозофије.

Метафизичке медитације о првој филозофији

Декарт се у *Метафизичким медитацијама* бави проблемом бесмртности душе и питањем постојања Бога (Декарт 2012, Descartes 1986, Descartes 2006). Он сматра да би своје доказе требало да изведе уз помоћ филозофије а не помоћу теологије, користећи при томе природну моћ ума и спознају засновану на јасним, разветним и директним увидима. Декарт није мислио да овим угрожава теолошки приступ већ, напротив, да му нуди помоћ.³

Слободан Жуњић истиче да Декарт комбинацијом медитација и прве филозофије (односно метафизике) ствара нову епистемологију (која проучава прве принципе сазнања). Декарт комбинује религијски средњовековни жанр са античком филозофском дисциплином да би створио нову науку о сазнању. Традиционална тежња за личним религијским спасењем сада се претвара у личну тежњу за епистемолошком сигурношћу. *Метафизичке медитације* су написане као „саморефлексивни есеј о 'првој филозофији', то јест као интроспективно истраживање 'првих ствари које се могу знати у филозофији'“ (Жуњић 2022, 287–288). Stephen Gaukroger истиче да у Декартовим *Метафизичким медитацијама* епистемологија по први пут заузима централно место у филозофији. Ментално чишћење које се овде може наћи је раније било присутно само у религијској литератури. Наиме, Декарт захтева да било која тврдња о сазнању буде оправдана. Медитације имају за циљ да учине човека одговорним за свој когнитивни живот на начин на који су га побожни текстови чинили одговорним за најситније детаље свог

³ За поменута питања верницима није потребан доказ, али је за невернике филозофско доказивање религијских истина једини пут. Стога су докази рационалне филозофије универзално ваљани и прихватљиви.

свакодневног живота. Дакле, филозофија са Декартом постаје лична. Декарт почиње *Метафизичке медитације* подвргавајући чулно опажање, почетну тачку знања у аристотеловској филозофији, интензивној скептичној сумњи, уклањајући је као извор знања. Радикалност Декартовог скептицизма указује на његову улогу. Овај скептицизам показује да оправдање које су филозофи понудили за знање није убедљиво чак ни у случајевима када смо сигурни да су сумње погрешне. Декарт све тврдње о знању подвргава радикалној сумњи тако да потреба за новим епистемолошким основама постаје очигледна (Gaukroger 2006, 1–3).

Поучен искуством Галилеја који је морао да се одрекне свог учења, Декарт је повукао неколико потеза пре објављивања *Метафизичких медитација* не би ли спречио да његова књига због револуционарних идеја буде забрањена.⁴ Текст *Метафизичких медитација* је 1639. године, две године пре објављивања, послао знаменитим филозофима и теолозима не би ли предупредио могуће критике. Коментаре и сугестије које је добио штампао је заједно са својим одговорима као додатак рукопису. Затим је своју књигу посветио декану и докторима светог Теолошког факултета на Сорбони не би ли добио подршку за своје идеје. Текстом посвете Декарт жели да увери црквене великодостојнике како теолошко учење није угрожено његовим метафизичким системом и да се на основу природе и снаге разума може доказати постојање Бога и бесмртност душе. *Метафизичке медитације* је Рене Декарт објавио 1641. Међутим, црква је ипак ово дело ставила на листу забрањених књига 1663. У наставку рада успостављамо однос између хришћанских и филозофских медитација.

Жанр хришћанских медитација

Да бисмо установили везу између Декартовог дела и хришћанских медитација потребно је да нешто кажемо о природи и настанку хришћанских побожних медитација. Са праксом духовно-религијских вежби почиње се још у време патристике. У оквиру традиције коју баштини западно хришћанство, ова пракса се појављује вероватно у VI и VII веку са појавом бенедиктинског реда, али се шири примена и употреба збирки духовних медитативних вежби развија у XII веку.

У побожним медитацијама се најчешће почиње са молитвом која би требало да обезбеди Божију помоћ. Ова пракса је настојала да нагласи да човекова постигнућа зависе од Божије милости и благослова. Тема медитација је увек духовно-религијског садржаја без обзира да ли се призивају у свести одређени догађаји из Библије (за које је потребна способност памћења или маште) или је нагласак на духовно-емотивном стању особе која медитира. За медитације је поред интелекта који разматра дате теме потребна и воља која усмерава човеков дух у одређеном правцу. У хришћанској традицији се подстиче коришћење маште ради развијања побожних осећања, али се може срести и развијање приступа у којем се инсистира на интелектуалном стремљењу ка Богу.⁵ Прочишћење може бити интелектуално (повезано са одбацивањем незнања) и чулно (одбацивање заблуда и погрешних уверења која се заснивају на чулној перцепцији). Медитативне

⁴ Ставови које је изнео у књизи а који се тичу сумње у чулну перцепцију, егзистенцију физичке стварности и Божију егзистенцију представљају радикалну новину у односу на текстове који су се раније појављивали у вези са овим темама.

⁵ Овакав приступ, заступљен код новоплатоничара, извршио је велики утицај на каснију традицију (на школу Св. Виктора) и код Св. Бонавентуре (XIII век). Генерално, новоплатонистичке идеје су извршиле велики утицај на хришћанску духовност, средњовековну медитативну праксу, а посебно на Бонавентурино учење.

практике се најчешће завршавају конкретним одлукама, закључцима, осећањима или молитвама.

У овом сегменту рада потребно је размотрити питање самог назива Декартовог дела, будући да се насловом реферише на хришћанску медитативну праксу. Зашто је Декарт употребио реч медитација која се користила у пракси хришћанских вежби предања? Можда је термин *медитација* у називу Декартовог дела требало да асоцира на молитвене хришћанске медитације као род (мада их он у својим делима не помиње), а можда је термин требало да укаже само на поступак темељног промишљања и рефлексивног вођења мисли.

Bradley Rubidge у свом раду „Descartes’s Meditations and Devotional Meditations“ истиче да је наслов Декартовог дела *Метафизичке медитације* могао врло тенденциозно да наведе читаоце из XVII века да повежу Декартову расправу са приручницима за молитвене вежбе (Rubidge 1990, 27–28). У својој књизи *Декартова метафизика* Beck такође наглашава да је кроз наслов дела Декарт желео да сугерише својим читаоцима како да приступе његовом тексту, имајући на уму традицију побожних духовних медитација. Бирајући овај наслов, Декарт је смерао на то да се у уму читаоца повеже овај текст са претходном хришћанском медитативном традицијом (Beck 1965, 28–38). Bradley Rubidge истиче да ако ћемо повезивати Декартово одбацивање чула са хришћанском традицијом, то требамо урадити повезивањем Декарта са медитативном праксом касног средњег века (XII, XIII век), а не са духовном традицијом побожности XVII века. Наиме, у „касном средњем веку чишћење је подразумевало одбацивање чула, у складу са апстрактно интелектуалним, новолатинистичким утицајима на праксе предања. Али у традицији медитације која је доминирала у Декартовој ери, прочишћење је било усмерено на грех и његове узроке пре него на когнитивну грешку.“ (Rubidge 1990, 47) Пре појаве Декартовог дела, медитације нису биле повезиване са филозофским питањима и темама нити се ова реч појављивала у наслову филозофских књига. Стога можемо да закључимо да је Декартово стављање ове речи у наслов имало за циљ да читаоци повежу дело са традицијом духовних хришћанских медитација.⁶

Иако Декарт у самом тексту не реферише на традицију преданих медитација, алузија у наслову истиче сличности у поступку који заговара Декарт и корака у преданим медитацијама. На основу анализе садржаја може се видети сличност у поступцима повлачења у осаму и тиховања. Повлачење је укључивало рад по данима, а у Декартовом тексту свака медитација заузима један дан. Затим, текст је и код Декарта и у хришћанским духовним вежбама писан у првом лицу. Сличност се огледа и у постепеном и унапред одређеном редоследу корака у размишљању којег се морају придржавати полазници и код Декарта и у духовним вежбама. Такође се може повући паралела између настојања да се направи отклон од чулног сазнања и настојања да се човек очисти од почињених грехова и да их у будућности не чини. Декартово одбацивање чулног пута сазнања који човека води у различите заблуде има сличности са хришћанском праксом откривања своје грешне природе и ослобађањем од осећаја кривице. Да ли су ове паралеле довољне да се каже да је Декартово дело писано по угледу на хришћанску духовну праксу побожних медитација? Шта нас спречава да кажемо да је жанр медитација био узор Декартовом делу? Пре свега, не постоји директна сличност у самом садржају. Постоји сличност у

⁶ Међутим и даље остаје питање: Зашто је Декарт преко речи *медитација* покушао да повеже своје дело са традицијом хришћанске молитвене праксе? Једно могуће решење је да је преко речи *медитација* Декарт желео да нагласи своје опредељење за канонизоване истине цркве, а против реформације.

форми испитивања и излагања материје, али не и у самом тексту.⁷ С друге стране, могу се уочити и неке темељне разлике. Код духовно-хришћанских медитација на делу је индивидуалан пут који дозвољава да се фазе у медитативној пракси могу мењати и прилагођавати личним карактеристикама и потребама. Пут о којем говори Декарт подразумева правила, кораке и закључке који су универзални за све. У хришћанским побожним медитацијама се не доводе у питање утврђене истине, док је пут о којем говори Декарт истраживачки и стреми доказу и јасној и разговетној спознаји. Начин на који он разматра питања Бога и вере допушта сумњу и испитивање. Можемо да закључимо да је Декарт преузео одређене елементе форме побожних медитација, али да је у једном еклектичком повезивању различитих традиција и метода створио нови филозофски жанр – филозофске медитације.

О могућим утицајима на Декартове *Метафизичке медитације*

Поједини аутори Декартово дело *Метафизичке медитације* повезују са целокупном медитативном праксом у оквиру хришћанске духовне традиције, док други настоје да издвоје и нагласе утицај одређених аутора и књига. Проучавајући савремену литературу о Декартовој филозофији, можемо да уочимо три главне струје у тумачењу могућег утицаја који су претрпеле Декартове *Метафизичке медитације*. Једна струја теоретичара се позива на утицај Игнасија Лојоле и његових *Духовних вежби* (Ignasio de Loyola 1971), друга проналази сличности са Августиновим делом *Солилоквијуми* (*Soliloquies*), а трећа заступа уверење да је Декарт у највећој мери био под утицајем дела Терезе из Авиле (Terezija Avilska 1985). Навешћемо ставове појединих представника ових струја у тумачењу утицаја које је могло претрпети Декартово дело.

Чини се да је значајан утицај на развој Декартових *Метафизичких медитација* имао приручник Игнасија Лојоле *Духовне вежбе*.⁸ Циљ овог приручника је да кроз процес повлачења и расправљања одређених садржаја, кроз фазе током четири недеље, води вежбача до одређених спознаја. Управо су поједини теоретичари доказивали да је Декарт копирао распоред и структуру Лојолиних вежби као и да су поједини циљеви и закључци преузети.⁹ Могуће је да су на Декарта Лојолине *Духовне вежбе* извршиле утицај током његовог школовања на језуитском колеџу де Ла Флеш (Jesuit College de La Fleche).¹⁰ Leslie John Beck тврди да у *Метафизичким медитацијама* налазимо сличности у самој

⁷ Rubidge истиче да иако Декарт алудира на жанр медитација, сличности између *Метафизичких медитација* и жанра медитација не одређују значајно ни садржај ни структуру Декартовог текста, јер су сличности малобројне и прилично површне. Иако се Декарт позива на традицију медитација, пресудно је то што нас он саветује да читамо и проучавамо његов текст обзирно и пажљиво, те нас усмерава на то како треба размишљати о његовим аргументима. При томе се Декарт позива на традицију верских вежби да би рекламирао ортодоксност својих намера, а истовремено шири методичке сумње у теолошка питања (Rubidge 1990, 28).

⁸ Лојолине *Духовне вежбе* јесу пример који добро оцртава читав жанр побожних медитација. Из Шпаније се утицај његових *Духовних вежби* ширио на Италију и Француску. Теоретичари који сматрају да је Декарт био под утицајем овог хришћанског дела истичу да је оно типичан представник жанра хришћанских преданих медитација.

⁹ У литератури се могу срести и мишљења да су Лојолине вежбе утицале и на друга Декартова дела а не само на *Метафизичке медитације*, али су такви ставови ретко заступани и брањени.

¹⁰ На везу између Декартових *Метафизичких медитација* и Лојолиних *Духовних вежби* указивано је већ од тридесетих година XX века, али је значајнија расправа покренута од предавања Пјера Меснара (Pierre Mesnard) на Декартовом конгресу 1955. у Ројамону. Окосница расправе која је тада покренута тичала се позиције маште и имагинације у Декартовом и Лојолином делу (Rubidge 1990, 33–37).

структури са Лојолиним *Духовним вежбама*, поделу на фазе у медитативном раду по данима као и позивање на понизност и мистичну контемплацију (Beck 1965, 32).¹¹ Walter John Stohrer у тексту „Descartes and Ignatius Loyola: La Fleche and Manresa Revisited“, наводи да се између Декарта и Лојоле може повући пет тематско-методолошких сличности као што су захтев да се мислилац повуче из средине у којој делује, дистанца од материјалних ствари и уврежених предрасуда, интензивно и лично ангажовање у размишљањима о некој теми, захтев да се разматрања брижљиво и детаљно спроводе, као и да се размишљања понављају и постепено воде. На основу ових изнетих сличности он закључује да је несумњиво јасно и недвосмислено да је Декарт преузео и прилагодио Лојолине методе (Stohrer 1979, 17–26).

С друге стране, Bradley Rubidge истиче да Декартове *Метафизичке медитације* не личе на Лојолине *Духовне вежбе* више него што би могле да личе на неки други религијски медитативни приручник, и приговара критичарима (пре свега Артуру Томсону [Arthur Thomson]) који покушавају да уоче сличности између ова два аутора, а да при томе не праве разлику између важних и неважних сличности (Rubidge 1990, 28). Bradley Rubidge наглашава да Лојолини и Декартови методски поступци имају различита циљна усмерења, као и да особине у *Метафизичким медитацијама* које су можда биле позајмљене из Лојолиног приручника нису јединствене за *Духовне вежбе*. Ове карактеристике су репрезентативне за целу традицију преданих медитација, а не само за Лојолино дело. Декарт их је могао извући и из других приручника о побожности. Стога је најбоље да се *Духовне вежбе* сматрају вероватним, приближним извором медитативних особина у Декартовом делу (Rubidge 1990, 35–37).

Bradley Rubidge уочава да већина научника, који указују да је Декарт имитирао праксу и методе које је подржавао Лојола, поступа недоследно јер ове технике посматра са теоријске тачке гледишта, не разматрајући да би усвајање овог става морало утицати на наше читање *Метафизичких медитација*. При томе наглашава да је Leslie John Beck, извезетак од овог приступа. Наиме, Beck тврди да би сличности између *Метафизичких медитација* и *Духовних вежби* требало да укажу на то да би Декартове аргументе требало читати на исти начин на који изводимо медитацију преданог поштовања. Међутим, Rubidge жали што Beck не инсистира даље на свом аргументу и што не испитује шта би такав приказ требао да укључи. Нема сумње да би овакав приказ требао да покаже, у складу са увојеним ставом о томе да Декарт преузима битне карактеристике свог поступка из жанра духовно-религиозних медитација, како је нужно у новом светлу тумачити Декартове идеје и аргументе (Rubidge 1990, 37).

Поједини аутори истичу везу између Декартових *Метафизичких медитација* и Августиновог дела *Солилоквијуми*. Ово дело је састављено из две књиге писане 386. и 387. године и има форму „унутрашњег дијалога“ у којем се постављају питања и нуде одговори као што се и покреће дискусија ради самоспознаје (Augustin 1957). Ово чисто филозофско дело написано је у новолатонистичком духу пре но што је Аурелије Августин прихватио хришћанство. У књизи се истиче принцип сумње, што је најчешћи разлог повезивања *Солилоквијума* са *Метафизичким медитацијама*. Међутим, тешко да би било који спис пре Декартовог дела *Метафизичке медитације* могао припадати жанру филозофских медитација.

¹¹ Иначе је Beck сматрао да је Лојолино дело типичан спис који припада преданим медитацијама. Он истиче да се Декарт позива на духовну медитацију како би препоручио метод рефлексije. Bradley Rubidge замера Beck-у што не расправља о импликацијама Декартовог позивања на традицију преданих пракси и истиче да су се Декарт и Лојола разликовали не само у техникама и методама које су примењивали већ и по побожним циљевима којима су тежили (Rubidge 1990, 35).

Gary Hatfield у тексту „Descartes’s Meditations as Cognitive Exercises“ износи уверење да Декартово коришћење медитативног начина писања није било само једно реторичко средство да би се придобила публика навикнуту на духовно повлачење и интроспекцију. Инсистирање на форми духовних вежби је било одређено Декартовим схватањем човековог знања и ума. Наиме, у Декартовој концепцији знања интелект доминира над чулима. За усвајање концепције знања која наглашава приоритет ума над чулима потребно је било усвојити поступак којим се интелект ослобађа утицаја чулне спознаје. Декарт је настојао да убеди своје читаоце да су чула непоуздана тако што их је водио кроз процес увиђања својих заблуда користећи интуицију. У том смислу он истиче да Декарт баштини августиновску новоплатонистичку традицију која изражава сумњу према чулима, а истиче интуицију. Стога Hatfield наглашава да су когнитивни поступци у Декартовом делу *Метафизичке медитације* засноване на августиновској пракси удаљавања од чула и маште, док је когнитивна пракса код Игнасија Лојоле управо засноване на чулима и машти (Hatfield 1985, 41–58).

Wilson Underkuffler у чланку „Teresa, Descartes, and de Sales: the art of Augustinian meditation“, испитује у којој мери се Декартове *Метафизичке медитације* могу повезати са жанром духовно-религијских хришћанских медитација које су биле популарне у XVI и XVII веку. Он заступа став да је ово дело писано у августиновској традицији због повлачења од чула и употребе интелекта. С друге стране, он истиче да се, и у епистемолошком и у методолошком смислу, Декартове медитације могу повезати и са *Уводом у побожни живот* светог Фрање Салског и његовим *Трактатом о љубави према Богу* (Underkuffler 2020, 561–584).

Christia Mercer у тексту „The methodology of the Meditations: tradition and innovation“ истиче да је Декарт намеравао да револуционише филозофију и науку XVII века, али да је прво морао да убеди савременике у истинитост својих идеја. Она наглашава да су Декартове *Медитације о првој филозофији* имале за циљ да испровоцирају читаоце, чак и непослушне, да открију принципе „прве филозофије“. Средство за постизање његовог циља је реконфигурација традиционалних методолошких стратегија. Ауторка истиче да су научници оправдано учили код Декарта августинизам, скептицизам, антиаристотелизам, платонизам и интересовање за традицију верске медитације. При томе она сматра да је Декарт у великој мери позајмљивао од свих њих (Mercer 2014, 23–24). Ауторка тврди да је реформација променила ток медитативних пракси, будући да је дошло до њиховог општег преиспитивања. Католички богослови на сабору у Тренту (1545–1564) формулишу нове моделе духовног достигнућа. Пре реформације верници су се молили свецима за помоћ. После Трента свецима су постали носиоци духовности, нудећи лекције о томе како живети исправним животом. Против протестантских реформатора који су проучавање Библије сматрали довољним за спасење, у католичким медитацијама су користили свеце као инспиративне узоре. Католичка црква је брзо кренула ка канонизацији духовника као што су Игнасије Лојола (1491–1556) и Тереза од Авиле (1515–1582). У XVI веку се појављују маштовите преформулације духовних вежби и њихова популарност инспирисала је велики број нових медитативних приручника. Наравно, традиционална духовна вежба је опстала, али брзо су се развиле варијације на ту традицију и многи нови медитативни модуси, укључујући и оне које су написали протестанти (Mercer 2014, 29). У тексту „Descartes’ debt to Teresa of Ávila, or why we should work on women in the history of philosophy“, Christia Mercer доказује да је Декарт преузео медитативни жанр излагања од Терезе Авилске чија су дела била доминантна током Декартовог одрастања и школовања и са којима је он био упознат. Ауторка образлаже закључак да се Декартове *Метафизичке медитације* ослањају на добро успостављен жанр медитација и да његов аргумент злог демона који нас vara има упадљиву сличност са идејама из Терезиног дела *El Castillo Interior* (Mercer 2017, 2539–2555).

Amelie Oksenberg Rorty, у тексту „Experiments in Philosophic Genre: Descartes' 'Meditations'”¹² тврди да је Декарт позајмио и трансформисао одређене елементе жанра медитације и предлаже тумачење које узима у обзир утицај карактеристика овог жанра. Она се залаже за то да се *Метафизичке медитације* читају у складу са њиховом медитативном природом. Међутим, ауторка истиче да Декартово дело није настало само трансформацијом медитативне форме. Различити утицаји су присутни и доминантни у појединим сегментима дела. При томе, она сматра да је носећа структура *Метафизичких медитација* стоичког порекла.¹³ Међутим, није проблем у томе што Декарт користи различите традиције, већ у томе што различита читања суптилно поткопавају једно друго (Rorty 1983, 545–564).

Massimo Pigliucci у тексту „*Prosochê as Stoic Mindfulness*” истиче да је Запад произвео бројне медитативне технике, иако је распрострањено уверење да је медитативна пракса развијена само у источним традицијама. Он истиче да је Игнасио Лојола развио духовне вежбе за хришћанске монахе које су се заснивале на Епиктетовом *Приручнику*, једном од основних текстова античког стоицизма. Стоици су развили низ медитативних пракси заснованих на техникама пружања доказа, филозофском вођењу дневника, вежбама визуелизације и сталној процени избора, поступака и хтења. Један од најзначајнијих појмова у стоичкој филозофији, којем Епиктет посвећује засебан одељак а о којем говоре и Сенека и Марко Аурелије, је појам „пажње”. Овај термин се преводи као стоичка свесност. Међутим, у мери у којој су стоичке медитације когитативне, заговорници азијских облика медитације их можда не сматрају „медитацијом” (Pigliucci 2022, 371–382). Овим бисмо заокружили истицање важних инспиративних узора Декартовим *Метафизичким медитацијама* у хришћанској и филозофској традицији.

Жанровско читање *Метафизичких медитација*

Питање жанра се поводом овог Декартовог дела не поставља случајно или узгредно, већ се оно појављује као фундаментално. Наиме, са Декартом започиње једна знаменита традиција у филозофији – традиција филозофских медитација. У том смислу ово није ни епистемолошко ни метафизичко ни методолошко читање Декартових *Метафизичких медитација*, већ је пре свега реч о упућивању на адекватан жанр у који може да се сврста ово дело. Начин на који филозоф излаже и представља своје учење је важан оквир на основу којег би требало да вршимо анализу и тумачење његовог дела. У том смислу је разматрање филозофског дела кроз теоријски оквир жанра којем припада прави начин за разумевање идеја и ставова у њему.

Поводом Декартових *Метафизичких медитација* Жуњић каже: „Преузимајући ову стару форму из религиозне традиције духовних вежби и примењујући је на епистемолошке проблеме, Декарт је створио нови жанр: *филозофску медитацију*. Аскетско одбацивање тела овде је претворено у скромније сазнајно одвајање од чула. Уместо религиозног спасења, филозоф настоји да постигне 'епистемолошко спасење' с

¹² Када је Amelie Oksenberg Rorty уређивала збирку есеја о Декарту, *Essays on Descartes' Meditations*, овај текст је допунила и штампала га као први текст у збирци есеја под називом „The Structure of Descartes' Meditations” (*Essays on Descartes' Meditations* 1986, 1–20).

¹³ Amelie Oksenberg Rorty укључује рефлексивне есеје стоика у традицију медитација. У свом ставу да медитативна пракса у хришћанској традицији има стоичко порекло, она је међу теоретичарима прилично усамљена. Оваквим повезивањем са стоичком традицијом се губи из вида значај и утицај хришћанске духовне праксе на Декартово дело. Уз то, њој најчешће приговарају да у својој анализи није показала да су *Метафизичке медитације* заиста медитативне.

обзиром на претећа скептичка задирања.“ (Жуњић 2022а, 12) У овом наводу истакнуте су две битне разлике између филозофских и религиозних медитација које се односе на циљ и средства изражавања медитативне праксе. У религији је циљ религиозно, духовно спасење, а средство је аскеза односно уздржавање од различитих облика телесног задовољства. У филозофији се трага за филозофским спасењем, односно спасењем од скепсе и скептичких закључака, а средство је одвајање од чула. На делу је методичка сумња која је инструмент за постизање „епистемичког спасења“. У ту сврху се суздржавамо од вере у поузданост чулне перцепције.

Особеност Декартових *Метафизичких медитација* јесте посматрање, умно сагледавање, праћење и усмеравање тока својих мисли надахнутих хришћанском вером. Декарт је *Метафизичке медитације* написао у маниру исповедања мисли износећи њихов садржај и ток. Он такође исповеда сумњу поводом истинитости и исправности идеја које се појављују у његовом уму. За овај поступак је карактеристична како једна интроспективна нота и концентрација на садржај мисли тако и критичко-рационална дистанца од њих. Декартове *Метафизичке медитације* се излажу као исповести о томе како филозоф размишља и који му је садржај мисли. Можемо рећи да је то једно усмерено и свесно вођење мисли као и анализа њиховог садржаја. Декарт брижљиво и одмерено износи став о томе у ком правцу би даље требало да се крећу његове мисли а које помисли би требало да одбаци. Стога ову форму излагања можемо да посматрамо као својеврсан дневник размишљања који на моменте изгледа као лекарски протокол или неки умирујући водич.

Декарт не жели да своје учење само изнесе и представи публици већ и да своје читаоце води на пут духовне трансформације и унутрашњег осведочења. Стога он не пише трактат или расправу већ медитације којима настоји да нагласи потребу да читаоци прате медитатора током извођења мисли и аргумената у медитативним вежбама. Декарт износи предлоге у форми „...хајде да...“ и изражава се у множини. Претпоставка која се оваквом формом сугерише је да се у његовом току мисли може партиципирати. Он наговара читаоце да буду његови ученици, да медитирају са њим да би се на том путу ослободили сумњи и заблуда и да би дошли до јасне и развојне спознаје. Декарт позива читаоце да заједно са њим прођу тај постепени и осмишљени ток мисли да би се и они осведочили у истинитост спознаја до којих је он дошао. Декарт показује да помоћу рефлексије, јасних и развојних мисли које су брижљиво вођене, може доказати своју егзистенцију, постојање Бога као и открити законе природе. L. Arguēn Kosman у тексту „The Naïve Narrator: Meditation in Descartes’ Meditations“ истиче управо овај моменат позивања читаоца као суштински за медитативни карактер Декартовог дела. Декарт позива читаоце да му се придруже у вежбама медитације. Без тог позивања читаоца да му се придруже, Декарт не би написао медитацију, већ само наративни приказ медитација (Kosman 1986, 41).

Закључна разматрања

Иако многи теоретичари покушавају да докажу везу Декартовог дела са неким аутором, школом, традицијом или конкретном књигом највише што се може учинити јесте указивање на сличности са самом духовно-медитативном праксом хришћанске и филозофске традиције. Декартове *Метафизичке медитације* баштине различите и филозофске и теолошке праксе. Међутим, анализирајући његово дело видимо да оно није само спој различитих утицаја у погледу садржаја и форме. Кроз медитативне технике субјекат проналази чврст темељ за заснивање поуздане, јасне и развојне спознаје. Декарт преузима религиозне интроспективне медитативне технике и примењује их на

процесе човековог ослобађања од заблуда чулног сазнања и усмеравања на моћи човековог ума.

Теза да је Декарт обликовао нову форму модификовањем постојећег жанра мора да буде подржана ставом да је он био свестан жанра односно намере да компоује и ствара дело одређене форме. У прилог тој тези је и став да је он своје дело назвао *медитацијама* по угледу на већ постојеће медитације у хришћанској духовној традицији. Мада алузије у наслову нису имале за циљ да се истакне хришћанско, већ медитативно читање текста као и да се направи ограда од могућих оптужби да његово дело напада учење цркве. Особеност новог жанра огледа се и у другом сегменту наслова који наглашава да ће ту бити речи о метафизици односно првој филозофији. Када се Декартово дело појавило, претпостављамо да је изазвало позорност својим насловом будући да се до тада није говорило о постојању филозофских медитација. Декарт је преузео одређене елементе форме побожних медитација, али да је у једном еклектичком повезивању различитих традиција и метода створио нови филозофски жанр – филозофске медитације.

У најновијим дискусијама поводом начина на који разумевамо Декартово дело често се указује на нужност жанровског читања *Метафизичких медитација*. Овакав приступ заговара потребу да се Декартове *Метафизичке медитације* посматрају у складу са жанром из којег се доказује да су потекле и на који личе а то су хришћанске побожне медитације, о чему смо исцрпно известили у тексту. Имајући на уму сву специфичност овог дела, такође сматрамо да је нужно спровести жанровско читање Декартових *Метафизичких медитација*. При томе тврдимо да овим Декартовим делом започиње нова филозофска пракса која утемељује другачији филозофски жанр, а то је жанр филозофских медитација. Стога разумевање *Метафизичких медитација о првој филозофији* мора да буде спроведено у складу са жанром којем припада – а то су филозофске медитације.

Литература

Avgustin, Aurelije (1957): „Razgovori sa samom sobom“, у: Branko Bošnjak, *Filozofija od Aristotela do Renesanse*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 191–201.

Beck, Leslie John (1965): *The Metaphysics of Descartes: a Study of the "Meditations"*. Oxford: Oxford University Press.

Vendler, Zeno (1989): „Descartes' Exercises“, *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 19, No. 2 (Jun.), pp. 193–224.

Gaukroger, Stephen (2006): „Introduction“, in: *The Blackwell guide to Descartes' Meditations*, edited by Stephen Gaukroger. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. pp.1–5.

Декарт, Рене (2012): *Метафизичке медитације*. Београд: Завод за уџбенике.

Descartes, René (1986): *Meditations on first philosophy: with selections from the Objections and Replies*, edited by John Cottingham & Bernard Williams. New York: Cambridge University Press.

Descartes, René (2008): *Meditations on First Philosophy With Selections from the Objections and Replies*, Translated with an Introduction and Notes by Michael Moriart. Oxford: Oxford University Press.

Essays on Descartes' Meditations (1986): edited by Amélie Oksenberg Rorty. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Жуњић, Слободан (2022 а): *Америчка предавања II*. Београд: Досије студио.

Жуњић, Слободан (2022 б): „Рене Декарт: посветно писмо за Медитације“, у: Ђорђе Малавразић, *Занемарена и осветљена филозофска баштина*. Београд: Досије студио.

- Injasio de Loyola (1971): *Duhovne vježbe*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kosman, L. Aryeh (1986): „The Naïve Narrator: Meditation in Descartes’ Meditations“, in: *Essays on Descartes’ Meditations*, edited by Amélie Oksenberg Rorty. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, pp. 21–43.
- Mercer, Christia (2014): „The methodology of the Meditations: tradition and innovation“, in: David Cunning (ed.), *The Cambridge Companion to Descartes’ Meditations*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 23–47.
- Mercer, Christia (2017): „Descartes’ debt to Teresa of Ávila, or why we should work on women in the history of philosophy“, *Philosophical Studies*, 174 (10): 2539–2555.
- Pigliucci, Massimo (2022), „Prosoché as Stoic Mindfulness“, *Routledge Handbook on the Philosophy of Meditation*, edited by Rick Repetti. London, New York: Routledge, pp. 371–382.
- Rorty, Amélie Oksenberg (1983): „Experiments in Philosophic Genre: Descartes’ ‘Meditations’“, *Critical Inquiry* 9 (3): pp. 545–564.
- Routledge Handbook on the Philosophy of Meditation* (2022): edited by Rick Repetti. London, New York: Routledge.
- Rubi, Bradley (1990): „Descartes’s Meditations and Devotional Meditations“, *Journal of the History of Ideas*. Jan. – Mar. Vol. 51, No. 1, pp. 27–49.
- Stohrer, Walter John (1979): „Descartes and Ignatius Loyola: La Fleche and Manresa Revisited“, *Journal of the History of Philosophy*, 17, pp.11–27.
- Terezija Avilska (1985): *Zamak duše*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- The Blackwell guide to Descartes’ Meditations* (2006): edited by Stephen Gaukroger, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- The Cambridge Companion to Descartes’ Meditations* (2014): David Cunning (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Underkuffler, Wilson (2020): „Teresa, Descartes, and de Sales: the art of Augustinian meditation“, *Intellectual History Review*, 30: 4, pp. 561–584.
- Hatfield, Gary (1985): „Descartes’s Meditations as Cognitive Exercises“, *Philosophy and Literature* “, 9 (1), pp. 41–58.

Biljana Radovanović

**THE RELATIONSHIP BETWEEN DESCARTES'
AND CHRISTIAN MEDITATIONS**

The subject of this paper is Descartes' work *Metaphysical Meditations*. Here we show that, in this work, Descartes has founded a new philosophical genre, philosophical meditations. In addition, we investigate whether the genre of philosophical meditations has its basis in Christian spiritual meditations, as well as what are the similarities and differences between them. The central segment of the paper discusses the three trends in the interpretation of the possible influence on Descartes' *Metaphysical Meditations*. One theoretical trend refers to the influence of Ignatius of Loyola, another finds similarities with the work of Augustine, and the third one espouses a view that Descartes was influenced to the greatest extent by the works of Teresa of Ávila. It is our view that Descartes established a new genre in philosophy on the foundations of the existing tradition of spiritual-religious meditations. Finally, we analyze the main characteristics of the new philosophical genre.